

Danijel Vojak

IZ POVIJESTI ROMA U 18. STOLJEĆU: NIKOLA ŠKRLEC LOMNIČKI O ROMIMA U SPISIMA *STATUS ACTUALIS, PROJECTUM I DESCRIPTIO*

Danijel Vojak
Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar"
Zagreb

UDK 94(4=214.58)"13/17"
342.7(497.5=214.58)"17"
Pregledni rad
Primljeno: 20.5.2013.
Prihvaćeno: 13.11.2013.

Autor u radu analizira prijedloge Nikole Škrleca Lomničkog o regulaciji položaja romskog stanovništva u Ugarskoj, koje je iznio početkom devedesetih godina 18. stoljeća u spisima *Status actualis*, *Descriptio* i *Projectum*. U radu se analizira povijest Roma na području Hrvatske i Europe od 14. do kraja 18. stoljeća. Poseban dio posvećen je razdoblju Marije Terezije i Josipa II. kada se donose reformske odredbe o Romima.

Ključne riječi: Nikola Škrlec Lomnički, Romi, Ugarska, Hrvatska, Marija Terezija, Josip II.

Prema povijesnim izvorima Romi su na prostor Hrvatske došli u drugoj polovici 14. stoljeća i pritom većinom se naselili u gradovima Dubrovniku i Zagrebu. Hrvatske vlasti su, slijedeći europski model državnog (institucionalnog) progona, u 16. stoljeću započele s progonom Roma. Habsburške su vlasti tek u 18. stoljeću, u sklopu terezijanskih i jozefinskih reformi, neuspješno nastojale riješiti "ciganski problem". Upravo je u ovom razdoblju Nikola Škrlec Lomnički zakonskim prijedlozima nastojao kvalitetnije regulirati položaj Roma u Ugarskoj (time i u Hrvatskoj). Cilj je rada analizirati Škrlecove prijedloge o Romima u spisima *Projectum*,¹ *Status actualis*²

¹ *Projectum Legum motivatum in Objecto Oeconomiae Publicae et Commercii preferendarum* [Obrazloženi prijedlog zakona koji bi trebalo donijeti na području narodne ekonomije i trgovine] (dalje *Projectum*); tekst je prvi put objavljen 1826. u Požunu, a jedan primjerak čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. U radu je korišten tekst spisa prema izdanju i prijevodu Nevena Jovanovića, u: *Nikola Škrlec Lomnički 1729-1799*, sv. 1, prir. Neven Jovanović, Stjenko Vranjican et al., Zagreb 1999., str. 89-418. Vidi i: Valdemar Lunaček, Hrvatski kameralist Nikola Škrlec Lomnički, u: *Nikola Škrlec*, sv. 1, str. 422, 445-446.

² *Status actualis Economiae publicae, opificiorum et manufacturarum, vectigalis tricesimalis, fundi publici et commercii* [Sadašnje stanje javnog gospodarstva, obrta i manufaktura, carine, javnih zaklada i trгови-

i *Descriptio*³ u kontekstu donesenih terezijanskih i jozefinskih reformskih odredbi, a koji su nastali za vrijeme vladavine Leopolda II.

Uvod

Nikola Škrlec Lomnički obnašao je brojne značajne javne funkcije, zbog čega se danas smatra jednim od značajnijih hrvatskih ekonomskih, političkih i kulturnih osoba toga razdoblja. On se ponajviše bavio i pisao o razvoju ekonomskog i političkog položaja Hrvatske i Ugarske, kao i o organizaciji javnih i kulturnih službi i institucija.⁴

U kontekstu povijesti Roma od njihovog doseljenja u Hrvatskoj u 14. stoljeću, sve do 18. stoljeća ukratko je potrebno navesti da je doseljenje Roma na područje Dubrovnika i Zagreba bilo dijelom njihovog šireg migracijskog vala u zemlje jugoistočne Europe u drugoj polovici 14. stoljeća. Zanimljivo je istaknuti kako se u početku stanovništvo većine europskih zemalja dobro odnosilo prema Romima, ponajviše jer su se oni predstavljali kao kršćani progonjeni od Osmanlija.⁵ Negativna promjena u percepciji i odnosu prema Romima primjetna je krajem 15. st., kada su optuživani za vraćanje i čarobnjaštvo, otmicu djece i špijuniranje, što je bilo praćeno brojnim antiromskim odredbama i surovim (nasilnim) progonima. U narednim stoljećima Romi se spominju kako prateći dio osmanlijske vojske prilikom njihovih vojnih prodora na hrvatska područja.⁶ Istodobno, promjena percepcije i odnosa prema Romima bila je uočljiva kod hrvatskih vlasti u 16. st. Tako su hrvatske vlasti početkom 16. stoljeća

ne] (dalje *Status actualis*). U radu je korišten tekst spisa prema izdanju i prijevodu Nevena Jovanovića, u: Nikola Škrlec Lomnički 1729-1799, sv. 4, prir. Neven Jovanović, Stjenko Vranjican et al., Zagreb 2007., str. 379-681. Potrebno je napomenuti kako se smatra da je spis *Status actualis* nastao prije spisa *Descriptio* kao prvotna verzija njegovog elaborata o ekonomskim prilikama Ugarske, nakon čega je bio prerađen i oblikovan u spis *Descriptio*; vidi više u: Stjenko Vranjican, Znanstveni projekt "Nikola Škrlec Lomnički (1729-1799) i njegovo doba" – dostignuća i perspektive, u: Nikola Škrlec, sv. 4, str. 14.

³ *Descriptio physico-politicae situationis regni Hungariae relata ad commercium* [Opis fizičko-političkog položaja Ugarskoga kraljevstva u odnosu na trgovinu] (dalje *Descriptio*); tekst je prvi put objavljen 1802. u Požunu, a Valdemar Lunaček navodi kako postoje još dvije tiskane verzije teksta, koje se čuvaju u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu i knjižnici Pravnog fakulteta u Zagrebu (Hrvatski kamearalist, str. 422, 446). U radu je korišten tekst spisa prema izdanju i prijevodu Josipa Barbarića, u: Nikola Škrlec, sv. 4, str. 683-886.

⁴ Više o Škrlecovoj biografiji vidi: Nikša Lučić, Prilog biografiji Nikole Škrleca Lomničkoga, u: Nikola Škrlec Lomnički 1729-1799, sv. 2, prir. Neven Jovanović, Stjenko Vranjican et al., Zagreb 2001., str. 101-111.

⁵ Više o tome usporediti u djelima Donald Kenrick, *Gypsies: From the Ganges to the Thames*, Hatfield 2004., Elena Marushiakova – Veselin Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire*, Hatfield 2001.; Jean-Pierre Liégeois, *Gypsies – an illustrated history*, London 1986.; Bruno Bernard, Tolerancija i progon: Romi u razdoblju prosvjetiteljstva, *Soesci: communio*, god. 29, br. 95, Zagreb 1999., str. 54-55; Rade Uhlík, Cigani, indijska etnička grupa u Jugoslaviji, *Rad JAZU*, knj. 350, Zagreb 1968., str. 559; Slobodan Berberski, Romi u pretprogoniteljskoj eri, *Zadarska revija*, sv. 4, Zadar 1979., str. 415-416.

⁶ Đurđica Petrović, *Cigani u srednjovjekovnom Dubrovniku*, knj. 13/1, Beograd 1976., str. 124; Ivan Krstitelj Tkalić, Knjiga sudbenih poziva i presuda (1375.-1391.), u: *Monumenta historica liberae regiae civitatis. Povijesni spomenici slobodnog kraljevskog grada Zagreba*, knj. 5, Zagreb 1898., str. 125-145; Emilij Laszowski, Povijesna crtica o ciganima, *Narodne novine*, br. 211 (15.IX.1894.), str. 126-127.

počele zabranjivati dolazak Roma i ograničavati njihovo kretanje, kao što je bio slučaj u drugim europskim državama.⁷

Marija Terezija i Josip II.: pokušaji reformiranja položaja Roma u 18. stoljeću

Mnogi znanstvenici primjećuju kako je u 18. st. zabilježen jači intenzitet donošenja "anticiganskih" odredbi koje su za cilj imale njihovo proganjanje, protjerivanje i asimilaciju.⁸ Od takvih odredbi ukratko je potrebno spomenuti odsijecanje ušiju u Češkoj i Moravskoj, zatvaranje odraslih Roma na doživotnu kaznu radom, zatvorsku kaznu na galijama i kolonijama u Francuskoj. Španjolske vlasti slično su postupale prema Romima, nastojeći ih stalno naseliti i asimilirati odvajanjem i prisilnim brakovima sa seljačkim stanovništvom, zabranama njihovih običaja i jezika, te slanjem na galije, protjerivanjem ili pogublivanjem. U Nizozemskoj su bile organizirane *Heidenjachten* (hajke) na "divlje Cigane" sve do kraja dvadesetih godina 18. stoljeća.⁹ U mnogim njemačkim državama donesen je čitav niz odredbi vezan za protjerivanje Roma s njihova područja, prilikom čega su često bez suđenja bili bičevani, žigosani i pogubljeni. Osim toga, dio njemačkih država nalagao je oduzimanje romske djece i njihovo obrazovanje za obrtnike ili im određivao rad na poljima.¹⁰

Vojni sukobi između Habsburškog carstva i Osmanlijskog carstva nastavili su se u 18. stoljeću. Ubrzo nakon zauzimanja područja Slavonije i Srijema, habsburške su vlasti, između ostalog, pokušale regulirati "cigansko pitanje". Jedna od prvih habsburških mjera bila je imenovanje vikara manastira Čelija, Mitrofana Popovića, za "direktora rackih Cigana" sa zadaćom prisiljavanja nomadskih Roma između rijeka Drave i Save na sjedilački uredan i moralan način života. Kao poticaj naseljavanja, svakoj romskoj porodici obećano je dodjeljivanje do osam jutara zemlje (pet jutara oranica i tri jutra livada) i određene porezne povlastice (oslobođeni plaćanja desetine i drugih javnih tereta, uz obvezu plaćanja manjeg poreza na kuće). Popović je kao "direktor" Roma bio odgovoran Slavonskoj komorskoj inspekciji, a vrhovni nadzor provodila je Komora u Budimu. U slučaju odbijanja stalnog naseljavanja bila je predviđena mjera progona.¹¹ Od početka 18. st. na ovim se područjima ubirao "Census Zingarorum", porez kraljevske komore što su ga ubirali zemaljski gospo-

⁷ Hrvatski saborski spisi, sv. 5, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, sv. 43, prir. Ferdo Šišić, Zagreb 1918., str. 131; *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, prir. Ivan Kukuljević Sakcinski, sv. 2, Zagreb 1862., str. 71; Josip Matasović, Cigani u doba terezijanstva i josefinizma, *Narodna starina*, god. 8, br. 17, Zagreb 1928., str. 200; *Zaključci Hrvatskog sabora*, sv. 1, prir. Josip Buturac et al., Zagreb 1958., str. 309, 428.

⁸ Anna G. Piotrowska, Saved by their music. Gypsies in the 18th century Europe, *Theatrum historiae*, god. 4, br. 4, Pardubice 2009., str. 207-208.

⁹ Ian Hancock, *Sindrom parije: priča o ropstvu i progonu Roma*, Zagreb 2006., str. 51; Panikos Panayi, *Outsiders. A History of European Minorities*, London – Rio Grande 1999., str. 30-31.

¹⁰ Gilad Margalit, *Germany and its Gypsies: a Post-Auschwitz Ordeal*, Madison 2002., str. 27; Guenter Lewy, *The Nazi Persecution on the Gypsies*, Oxford 2000., str. 3.

¹¹ Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2003., str. 138-139; Slavko Gavrilović, *Srem od kraja XVII. do sredine XVIII. veka*, Novi Sad 1979., str. 51.

dari od Roma na području svog feuda.¹² Romi su nastojali izbjeći plaćanje ovog poreza bijegom na prostor Bačke, ili Vojne krajine, zbog čega su vlasti reagirale pojačanom kontrolom nad njihovim prelaskom Dunava i davanjem poreza u zakup trećoj strani.¹³ Na području Vojne krajine Romi su većinom radili kao obrtnici (izrađivali razne predmete od željeza i drveta, npr. potkove, vile, noževe, čavle, korita, posuđe), trgovci, glazbenici, vojnici te prosjaci. Na ovom području se u drugoj polovici 18. st. ubirao "Zigeuner – Harracz" kao poseban porez za Rome. Porez je bio uplaćivan krajiškoj proventnoj zakladi i za one Rome pod vojnom zaštitom, a koji su imali pravo biranja svojih "glavara".¹⁴ Jedan dio romskog stanovništva u Slavoniji bio je popisan komorskim popisom iz 1736., i to u "varošu" Vukovar, trgovištu Tovarnik, te na području vlastelinstva Valpovo i Brestovac.¹⁵ Hrvatske vlasti preuzele su politiku habsburških i ugarskih vlasti o uskom kontroliranju Roma određujući im posebnog nadzornika ("vojvodu", "direktora").¹⁶ Naime, ban Josip Esterházy izdao je 1738. posebnu naredbu o Romima na pritužbe hrvatskog plemstva o štetama i krađama koje su im činili Romi. Njome ih je sve podvrgnuo vlasti "kapetana cigana" Marka Nemca i pritom im propisao porezna davanja kapetanu, državi i lokalnim vlastima.¹⁷ Sve navedene mjere vezane za odnos prema Romima ukazuju kako su austrijske vlasti na hrvatskim područjima nastojale poreznim opterećenjem uklopiti Rome unutar svog gospodarskog sustava i na takav ih način socijalno integrirati.

Habsburški vladari Marija Terezija i Josip II. poduzeli su u 18. stoljeću čitav niz reformi kojima su nastojali modernizirati državu i društvo u skladu s prosvjetiteljskim idejama.¹⁸ Josip II. nastavio je s reformama na području čitave države i njegova je politika obilježena težnjom centralizacije i germanizacije države. No, jozefinske reforme bile su ubrzo povučene zbog rata s Osmanlijskim carstvom, a jedino su

¹² Zlatko Herkov, *Grada za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, sv. 1, Djela JAZU, knj. 47, Zagreb 1956., str. 171; Gavrilović, *Srem od kraja*, str. 38.

¹³ Gavrilović, *Srem od kraja*, str. 335, 344.

¹⁴ Alexander Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, Zagreb 1997., sv. 1, str. 182, 244.

¹⁵ Ivo Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. i njihova ekonomska podloga*, Osijek 1993., str. 183, 205, 389, 663.

¹⁶ Zanimljivo je istaknuti kako su ugarske vlasti krajem 15. st. odredile da palatin bira svakog vojvodu cigana koji nosi naslov "egregius", a habsburške vlasti odredile su pravoslavnog svećenika za "direktora" Roma. Vidi: Karl Freiherrn v. Czoernig, *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, sv. 3, Wien 1857., str. 121-122.

¹⁷ Članci banske naredbe su sljedeći: 1. Cigani imadu u svem slušati nadčinjenog kapetana pod prijetnjom izгона iz kraljevine Hrvatske; 2. Ciganin bio pasesioniran ili ne, na čijem mu drago zemljištu, imade kapetan godimice plaćati dva, a neudata ciganka jedan forint; 3. Svaki pojedini ciganin ili ciganka, dolazeći iz inog mjesta ili krajine ovamo na sajam, imade platiti spomenutom kapetanu (Marku Nemcu, op. a.) 17 novčića; 4. Nezadovolji li se točki trećoj, imade vlast zemaljski gospodar ili gospodar sajma od takovih cigana utjerati dotičnu daću za rečenog kapetana (Laszowski, *Povjestna crtica*, str. 4-5).

¹⁸ Neven Budak, *Habsburzi i Hrvati do polovice 19. stoljeća*, u: *Habsburzi i Hrvati*, ur. Neven Budak, Zagreb 2003., str. 98-106; Goldstein, *Hrvatska povijest*, str. 144-149; Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda 1526.-1918.*, sv. 2, Split 2004., str. 342-349, 374-376.

ostali na snazi Edikt o toleranciji i dokinuće kmetstva.¹⁹ Terezijanske i jozefinske reforme bile su provođene u Hrvatskoj i to radom Kraljevskog vijeća ("prva vlada u hrvatskoj povijesti"; 1767.-1779.), reorganizacijom županija, unapređenjem školstva, reformom Vojne krajine te provedbom vjerskih reformi.²⁰ Upravo je Škrlec, uz druge istaknute pojedince poput zagrebačkog kanonika Baltazara Adama Krčelića i zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca, aktivno sudjelovao u provođenju nekih od navedenih reformi. Također, potrebno je napomenuti kako su analizirani Škrlecovi spisi nastali u razdoblju vladavine Leopolda II.

Potrebno je istaknuti kako je u drugoj polovici 18. st. najveći dio romskog stanovništva živio na području Habsburškog carstva i Španjolske. Stoga se pitanje reguliranja položaja Roma nametnulo habsburškim vladarima Mariji Tereziji i Josipu II. u kontekstu njihove sveobuhvatne reformske prosvjetiteljske politike. Najava ove politike bila je odredba cara Karla VI. iz 1724., kojom je propisao porezna davanja nomadskih Roma i njihovo obvezno registriranje u Ugarskoj.²¹ Zasižno su određeni utjecaj na njihov položaj imale gospodarske reforme, što se posebno odrazilo na porezni sustav, gdje se nastojalo uvođenjem poreznog cenzusa kontrolirati obveze porezno obveznog stanovništva.

Marija Terezija bila je jedna od prvih prosvijećenih vladara koja je nastojala riješiti "ciganski problem". Imajući na umu neuspjeh dotadašnje (državne) politike fizičkog istrebljenja romskog stanovništva, nastojala je, u kontekstu prosvijećene vladarice, riješiti ovaj problem asimilacijom. Terezijanski asimilacijski model razvijao se približno petnaest godina u okviru četiri odredbe. Marija Terezija je prvu odredbu o Romima donijela 1758., a njome je odredila njihovo stalno naseljavanje, propisala porezna i druga davanja državi i lokalnim feudalcima, te im zabranila posjedovanje konja i kola. Seosko stanovništvo se odupiralo naseljavanju Roma na njihovom području, a slično su postupale i lokalne vlasti jer nisu imale potrebnu državnu ekonomsku potporu u provođenju ove odredbe.²²

Zatim je 1761. donijela sljedeću odredbu, kojima je ime "Cigani" ("Zigani") zamijenjeno "Novim građaninom" (mađ. "Újpolgár") ili "Novo seljakom" (mađ. "Újparasztok", njem. "Neubauern") ili "Novo Mađarom" (mađ. "Újmagyar") ili "Novo naseljenikom" (mađ. "Újlakosak", lat. "Novocolonus"). Istom odredbom propisana je sedentracija Roma ("priviknu nepokretnom staništu"), obvezna vojna obuka za Rome starije od 16 godina, dok je za one Rome između 12 i 16 godina propisana

¹⁹ Budak, Habsburzi i Hrvati, str. 106-111; Goldstein, *Hrvatska povijest*, str. 149-151; Šišić, *Pregled povijesti*, str. 355.

²⁰ Budak, Habsburzi i Hrvati, str. 98-111; Goldstein, *Hrvatska povijest*, str. 144-151.

²¹ David M. Crowe, *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*, New York 1996., str. 73; Fraser, *The Gypsies*, str. 156.

²² Fraser, *The Gypsies*, 156; Helmut Samer, Maria Theresia and Joseph II. Policies of Assimilation in the Age of Enlightened Absolutism, str. 2. Dostupno je na: <http://ling.uni-graz.at/~rombase/cgi-bin/art.cgi?src=data/hist/modern/maria.en.xml> (pristupljeno 25. srpnja 2012.); Austro-Hungarian Empire: <http://it035059.uni-graz.at/romafacts/index.php/history/state-policies-integration-forced-assimilation-deportation/austro-hungarian-empire> (pristupljeno 25. srpnja 2012.).

cehovska obuka. Izravna posljedica ovih reformi bilo je stvaranje kolonija "Novoseljaka", posebice na prostoru čeških zemalja. Vojska i cehovi ubrzo su se usprotivili provođenju ovih mjera, no državne su im vlasti nastojale nametnuti obvezu njihova provođenja.²³ Krajem studenog 1767. izdana je nova terezijanska odredba kojom su oduzete ovlasti "ciganskih vojvoda", koji su otada podvrgnuti lokalnim vlastima. Osim toga, određena je registracija, a zatim i prvo popisivanje Roma.²⁴ Četvrtom terezijanskom odredbom iz 1773. propisano je oduzimanje romske djece te njihovo smještanje u kršćanskim građanskim i seoskim obiteljima radi njihovog kršćanskog odgoja. Uz navedeno, bila je propisana zabrana romskih brakova, državno davanje miraza dobrim kršćanskim Romkinjama prilikom stupanja u brak s domaćim ne-Romskim stanovništvom, vojna obveza i cehovsko obrazovanje Roma, te stroža kontrola županijskih vlasti u provođenju njihovog stalnog naseljavanja.²⁵

Reforme Marije Terezije nastavio je Josip II., koji je pritom nastojao još pomnije regulirati položaj romskog stanovništva. Josipovo reformsko nastojanje nastalo je kao posljedica surovog progona Roma u slovačkom dijelu Ugarske.²⁶ Tako je Josip II. u listopadu 1783. donio odredbu o Romima naslovljenu "*De Domiciliatione et Regulatione Zingarorum*" (hrv. "O naseljavanju i nadziranju Cigana"), kojom je propisao zabranu njihovog naseljavanja u šumama, oduzimanje romske djece starije od četiri godine koja svake dvije godine moraju biti "podijeljena" stanovnicima susjednih naselja. Zatim je odredio da se bave poljoprivredom i ratarstvom, strogo ograničio njihovo kretanje (zabranjena skitnja uz obvezatno nošenje putovnice) i bavljenje nekim zanimanjima (npr. sviranje). Stroge jozefinske zabrane odnosile su se na držanje konja radi trgovine, međusobnu ženidbu, prosjačenje i korištenje vlastitog jezika.²⁷

²³ Will Guy, Tko su Romi?: Romi u Čehoslovačkoj, u: *Romi: interdisciplinarni prikaz*, ur. Diane Tong – Saša Krnic, Zagreb 2004., str. 19; Fraser, *The Gypsies*, str. 156-157; Samer, Maria Theresia, str. 2.

²⁴ Samer, Maria Theresia, str. 2; Fraser, *The Gypsies*, str. 156-159; Crowe, *A History*, str. 73-76.

²⁵ Potrebno je istaknuti kako postoji razlika u literaturi u vezi točnog slijeda terezijanskih odredbi o Romima. Angus Fraser i David Crowe u svojim djelima navode da je odredba o oduzimanje romske djece, propisivanje vojne i cehovske obveze donesena 1773., dok Karl F. Czoernig, Josip Matasović i Vanek Šiftar navode 1767. kao godinu njenog izdavanja. Uz to, Fraser i Crowe navode druge terezijanske odredbe o Romima iz 1767. (kojom je oduzeta posebna jurisdikcija vojvoda/lokalnih vlasti nad Romima, koji su od sada bili podvrgnuti redovnom sudu) i 1769. (određeno popisivanje Roma te je zabranjeno njihovo isticanje u odijevanju, govoru i zanimanjima). Usp. Samer, Maria Theresia, str. 2; Czoernig, *Ethnographie der Oesterreichischen*, str. 187-188; Vanek Šiftar, *Cigani: minulost v sedanjosti*, Murska Sobota 1970., str. 24-25; Matasović, *Cigani u doba*, str. 200; Fraser, *The Gypsies*, str. 156-159; Crowe, *A History*, str. 73-76.

²⁶ Josip II. je na određeni način bio prisiljen donijeti nove odredbe o Romima, pod pritiskom posljedica surovog progona Roma u slovačkom dijelu Ugarske. Lokalne vlasti slovačke pokrajine Hont su početkom osamdesetih godina 18. stoljeća optužile 151 Roma za kanibalizam, pri kojemu je stradalo nekoliko seljaka. Vlasti su mučenjem uspjele 41 Roma prisiliti na priznanje i zatim je dio njih na vrlo okrutne načine usmrćen. Tada je Josip II. osnovao posebnu komisiju koja je zaključila kako su Romi bili krivi samo za krađu, nikako za kanibalizam, te su ostali optuženi Romi bili oslobođeni. Usp. Crowe, *A History*, str. 39; Isabel Fonseca, *Salvante me uspravno: Cigani i njihov put*, Zagreb 2005., str. 105; Zoltan Barany, *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality and Ethnopolitics*, Cambridge 2002., str. 93-95.

²⁷ Czoernig, *Ethnographie der Oesterreichischen*, str. 188; Matasović, *Cigani u doba*, str. 200-201; Fraser, *The Gypsies*, str. 157-159; Šiftar, *Cigani: minulost*, str. 25-27.

Uspjeh terezijanskih i jozefinskih zakonskih odredbi nije bio velik, a najviše su uspjeha imali u austrijskoj pokrajini Gradišću. Romi su se na ovom području trajno sedentrizirali, velik dio njih se asimilirao u domicilno stanovništvo, posebice njihova djeca koja su im bila oduzeta i smještena u kršćanske obitelji na "predgoj" ("kršćansko civiliziranje").²⁸ Zanimljivo je da se jedna takva romska kolonija održala u Istočnoj Moravskoj sve do tridesetih godina 20. st., što ukazuje na dugotrajnost ove terezijanske odredbe.²⁹ No, u drugim područjima Habsburške monarhije "anticiganske" reforme nisu uspjele, ponajprije zbog otpora domicilnog stanovništva, koje nije htjelo prihvatiti život sa stalno naseljenim Romima. Jedan dio plemstva je odbijao prihvatiti Rome na svojim posjedima, jer su u tome vidjeli prevelik ekonomski rizik (visoka cijena smještaja i obuke Roma za rad na njihovim posjedima, znatno financijsko odvajanje za redovito plaćanje ne-romskih posvojitelja romske djece i nepovoljno državno porezno opterećenje).³⁰ Dio mađarskih plemića štitio je Rome od ozbiljnijeg progona, ponajprije zbog korištenja njihovih obrtničkih (kovačkih), vojnih i zabavnjačkih umijeća.³¹ Također, zakazale su državne i druge institucije vlasti jer nisu imale snage ili volje ove odredbe provesti do kraja. Jedan od razloga neuspjeha odredbi bio je otpor Roma, posebice onog nomadskog dijela koji je od dohvata ovih odredbi bježao na područja gdje one nisu strogo provođene. Romi su odbijali živjeti u sagrađenim kućama, "posvojena" romska djeca su često bježala, a sami Romi su i dalje održavali svoje običaje.³² U prilog neuspjeha odredbi govori i to da su Romi uspjeli demografski "opstati" na ovom području.

Habsburški vladari Marija Terezija i Josip II. zasigurno su bili predvodnici politike asimilacije Roma u Europi, te su kao takvi utjecali na druge vladare i vlasti. Najdalje u asimilacijskoj "anticiganskoj" politici otišli su španjolski vladari, koji su već od 17. st. neuspješno nastojali silom sedentrizirati Rome u određenim naseljima, zabranjujući im korištenje jezika, smještanjem djece u sirotišta i sl. Brutalnost ove politike vidljiva je u provođenju opće internacije Roma 1749., kada ih je 20. srpnja iste godine ubijeno između 9.000 i 12.000 ("Crna srijeda"). Vlasti su preostale Rome odvojile na "dobre" i "loše", ove potonje zatvarale i oštro kažnjavale, a zatim su romsku djecu oduzimale i smještale u druge ne-romske obitelji na kršćanski (pre)odgoj.³³ Španjolski je vladar Karlo III. 1783. odredio zabranu romskih običaja, imena i jezika, brzu i obvezatnu prisilnu sedentarizaciju, stvaranje "Novokastiljanaca" (slično "Novoseljcima" u Habsburškom carstvu), uz oštro sankcioniranje smaknućima

²⁸ Samer, Maria Theresia, str. 2.

²⁹ Guy, Tko su Romi, str. 19.

³⁰ Isto, str. 21-22.

³¹ Fraser, *The Gypsy*, str. 142-171; Fonseca, *Sahranite me uspravno*, str. 257; Bernard, Tolerancija i progon, str. 55-57; Hancock, *Sindrom parije*, str. 46-49.

³² Fraser, *The Gypsies*, str. 159; Guy, Tko su Romi, str. 22.

³³ Piotrowska, *Saved by their*, str. 209-210. Moguće je da je upravo ova odredba utjecala na donošenje slične terezijanske odredbe iz 1773., kojim je propisano oduzimanje romske djece i njihovo odvođenje u kršćanske građanske i seoske obitelji radi njihovog kršćanskog odgoja.

ili žigosanjem.³⁴ U drugim europskim državama provodila se slična politika prema Romima. U Moldaviji su 1776. zabranjeni romski brakovi, u nekim njemačkim kneževinama i gradovima osnovane romske kolonije kao preduvjet za njihovu sedentarizaciju.³⁵ I u ovom slučaju znatan dio "anticiganskih" odredbi bio je neuspješan. U Španjolskoj se većina stanovništva odupirala njegovom provođenju, posebice u nastojanju zapošljavanja Roma u gradovima.³⁶

Nameće se pitanje kako su se terezijanske i jozefinske mjere odrazile na hrvatska područja. Taube piše o Romima doseljenicima na prostoru Slavonije i Srijema, gdje ih se kao "novoseljake" nastoji priviknuti na sjedilački način života, te poljoprivrednu obradu i plaćanje poreza.³⁷ Hajnoci se u *Izveštaju o stanju Srijemske županije*, poslanom 1787. Ugarskom namjesničkom vijeću, osvrnuo na položaj Roma na području ove županije. Između ostalog, navodi kako u vukovarskom kotaru živi 40 romskih porodica, a zbog njihovih čestih krađa konja zabranio je općinskim vlastima primanje novih romskih porodica bez ispravnih dokumenta i onima koji, unatoč zabranama, posjeduju konje. Također, oštro je komentirao pitanje prosjačenja i naredio kotarskim sucima obilazak sajмова i mjesta za vrijeme vjerskih blagdana kako bi "...progonili i kažnjavali strane Cigane i prosjake, a konje da im se oduzimaju kao *bitange* (...)".³⁸ U ovom kontekstu potrebno se osvrnuti na položaj Roma u Vojnoj krajini, koji su se od sredine 18. st. našli pod pritiskom vojnih vlasti. Vlasti i stanovništvo percipirali su ih kao "nemoralne" zbog načina života u nevjenčanim zajednicama i kriminaliteta. Stoga su vojne vlasti šezdesetih godina 18. st., vjerojatno kao dio terezijanskih reformi, donijele odredbe o njihovom stalnom naseljavanju i progonu nomadskih Roma. Desetak godina kasnije ponavljaju se ove odredbe s naglaskom na promjenu imena Roma, koji su sada u njihovim službenim spisima nazivani prema zanimanjima kojim su se bavili (obrtnici, trgovci i sl.).³⁹ Romi su se odupirali pritiscima vlasti u ograničavanju kretanja i propisivanju "uređenog" načina života. Često su nezakonito prelazili granicu Vojne krajine i bili optuživani za krađe konja. Zatim su odbijali raditi na poljoprivredi, te su odbijali postati graničarima, a imali su položaj nadničara koji im je donio manje obveza prema vlasti. Također, dio njih nije uredno obavljao vojničku dužnost, zbog čega su često kažnjavani batinama ili

³⁴ Piotrowska, *Saved by their*, str. 210; Samer, Maria Theresia, str. 2.

³⁵ Piotrowska, *Saved by their*, str. 209; Samer, Maria Theresia, str. 3.

³⁶ Samer, Maria Theresia, str. 2-3.

³⁷ Fridrih Vilhelm von Taube, *Istorijski i geografski opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema: kako s obzirom na njihove prirodne osobine tako i na njihovo sadašnje ustrojstvo i novo uređenje u crkvenim, građanskim i vojnim stvarima: iz sopstvenog posmatranja i zapažanja učinjenih u samoj zemlji*, Novi Sad 1998., str. 51-52; Sanja Lazanin, *Etničke i konfesionalne skupine u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu u 18. i početkom 19. stoljeća*, *Razprave in gradiva*, sv. 56-57, Ljubljana 2008., str. 195.

³⁸ Slavko Gavrilović, *Bilješke Josipa Hajnocija o Srijemu 1789. godine*, Zagreb 1966., str. 178-179; Lazanin, *Etničke i konfesionalne*, str. 203.

³⁹ Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, str. 182; Krunoslav Tkalec, *Babogredska kompanija u sastavu brodske graničarske regimente*, Županja 1970., str. 118-119.

zatvorskim kaznama.⁴⁰ Izravna mjera u terezijanskoj i jozefinskoj regulaciji romskog položaja bilo je provođenje prvog popisa romskog stanovništva na prostoru Srijemske, Križevačke, Virovitičke i Požeške županije. Na području navedenih županije u razdoblju od 1781. do 1783. bilo je popisano u prosjeku nešto više od 1.066 Roma, pri čemu se najveći broj romskog stanovništva nalazio na prostoru Virovitičke županije. Takva naseljenost može se objasniti blizinom Ugarske, gdje je živio veći broj romskog stanovništva i otkuda je, vjerojatno, određen broj njih dolazio na ovaj pogranični prostor. Hrvatske će vlasti tek od druge polovice 19. stoljeća nizom zakonskih odredbi nastojati pomnije regulirati njihov položaj, no niti tada nisu uspjeli spriječiti njihov nomadski način života i običaje.⁴¹ Razdoblje prosvjećenosti zasigurno nije ostalo u lijepom sjećanju mnogim Romima, koji su se tada našli na udaru neuspjelih reformi.⁴² No, Škrlec će početkom devedesetih godina 18. st. svojim prijedlozima u dvama spisima pokušati ispraviti nedostatke u terezijanskim i jozefinskim reformama te na kvalitetniji način urediti položaj Roma.

Tabela 1. Popis romskog stanovništva u Habsburškoj Monarhiji, Hrvatskoj i Slavoniji, 1780.-1783. godine⁴³

	Habsburška monarhija	Hrvatska i Slavonija	Postotni udio Roma iz Hrvatske i Slavonije u Habsburškoj Monarhiji	županija Srijemska	županija Požeška	Županija Križevačka	županija Virovitička
1780.	33.501						
1781.	38.312	1.323	3.45%	407	166	102	648
1782.	43.772	1.220	2.78%	416	156	26	622
1783.	30.241	657	2.17%	471	186	0	0

Prijedlozi Nikole Škrleca Lomničkog o Romima u spisima *Descriptio* i *Projectum*

Spisi *Status actualis*, *Descriptio* i *Projectum* nastali su u posljednjem desetljeću 18. stoljeća, a većina znanstvenika se slaže da je većim dijelom njihov autor bio Nikola Škrlec Lomnički. Potrebno je imati na umu kako su na ovaj spis utjecale terezijanske i

⁴⁰ Josip Matasović, *U Vinkovcima prije jednog stoljeća: kulturnohistorijska crtica*, Osijek 1937., str. 26-27, 29.

⁴¹ O tome više u: Danijel Vojak, *Zakonsko reguliranje položaja romskog stanovništva na području banske Hrvatske, 1873.-1918*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 37, Zagreb 2005., str. 145-162.

⁴² Zanimljiv je komentar François de Voltaira, koji u dodatku djelu *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations* (*Eseji o običajima i duhu naroda*) je ustvrdio kako "ciganska rasa" nestaje jer se suvremeni čovjek razočarao u "... čarolije, talismane, proricanje, i vražjeg posjedovanja (...)" . Iz ovog komentara može se iščitati kako u razdoblju prosvjećenosti "nije bilo mjesta" za one koji su živjeli "igrajući" na kartu praznovjerja i lakovjernosti. Usp. Jacob Katz, *From prejudice to destruction. Anti-semitism, 1700-1933*, Cambridge – London 1980., str. 46.

⁴³ Preuzeto iz: K. F. Czoernig, *Ethnographie der Oesterreichischen*, str. 188-189; Matasović, *Cigani u doba*, str. 201.

jozefinske reforme te teorijske postavke kameralizma.⁴⁴ Upravo je Škrlec svojim ekonomskim koncepcijama o povezanosti porasta stanovništva i državne politike povećanja zapošljavanja s ciljem povećanja narodnog bogatstva bio blizak promišljanjima suvremenih kameralista Johanna F. G. von Justija⁴⁵ i Josepha von Sonnenfelsa.⁴⁶ Također, u ovim su spisima primjetni prosvjetiteljski (npr. prosvjećivanje naroda kroz stručno vodstvo i praktična edukacija u poticanju uzgoja novih kultura) i liberalni principi, što je značajno za njegovo viđenje reguliranja položaja Roma.⁴⁷

Znanstvenici smatraju kako je spis *Status actualis* nastao prije spisa *Descriptio* kao prvotna verzija njegovog elaborata o ekonomskim prilikama Ugarske. Zatim je kasnije bio prerađen i oblikovan u spis *Descriptio* te zbog toga postoje sličnosti, ali i razlike, u oba spisa. Sličnosti su u tome što je Škrlec baratao istim postavkama, podacima i na temelju njih slično je zaključivao i predlagao. Razlike postoje u onom dijelu u kojem se obrađuje "... institucionalni okvir Monarhije, stanje pravne regulative (...) Njemačkih nasljednih zemalja i Ugarske (uključujući i hrvatsku komponentu) (...)".⁴⁸ Preciznije, u spis *Descriptio* nisu uvrštene Škrlecove kritike na politiku Beča prema Ugarskoj zbog uvozne gospodarske politike (nemogućnosti uvoza stranih roba u Ugarsku izravno, nego preko njemačkih zemalja). Neki zaključuju kako ove napomene nisu uvrštene u spis *Descriptio* jer ostali članovi Trgovinskog odbora Ugarskog sabora nisu podržali "eksplicitnu" Škrlecovu kritičnost prema dvorskoj politici.⁴⁹

Spis *Status actualis* sastoji se od 89 članaka, a u članku 24, naslovljenom "Radne navike naroda", spominju se Romi. Ovaj se članak nalazi unutar dijela spisa "Stanje naseljenosti i uzdržavanja" u kojemu se opisuje stanje naseljenosti, radne navike naroda, stanje zanimanja u plodnijim i neplodnijim područjima, stanje zanimanja u gradovima te razmjer između proizvođača i potrošača. Škrlec u članku 24. piše kako "... Ugarsku i pripojene dijelove ne naseljavaju samo Ugri, nego i drugi narodi: Hrvati, Slavenci, Nijemci, Rašani, Armenci, Rusini, Vlasi, Židovi, Cigani. Ugarski bi se puk i sada drage volje bavio starim stočarskim zanimanjima, kako je to najmanje

⁴⁴ Ivan Erceg, Popis spisa visokog saborskog odbora za trgovinu osnovanog člankom 67. iz 1791. godine, koji se nalaze u Zemaljskom arhivu, *Acta historico-oeconomica*, sv. 27, Zagreb 2000., str. 179.

⁴⁵ Johann Friedrich Gottlob von Justi (1705.-1711.), ekonomist. Svoju kamerlističku ekonomsku doktrinu obrazložio je u djelima *Staatswirtschaft oder systematische Abhandlung aller Ökonomischen und Cameralwissenschaften* (1755.) i *Grundsätze der Polizeywissenschaft* (1756.) i *Die Grundfesten zu der Macht und Glückseligkeit der Staaten* (1760./1761.). Justi, između ostalog, ističe poticanje rasta stanovništva povezanog s rastom bogatstva, usklađenost manufakturne i poljoprivredne proizvodnje (Uroš Dujšin, Kameralizam – politička doktrina mudrih dvorjana, u: Nikola Škrlec, sv. 2, str. 88-89).

⁴⁶ Joseph von Sonnenfels (1732.-1817.), ekonomist. Istaknuo se djelom *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz* (1763.-1767.) u kojem slijedi kamerlističke nazore o povezanosti napućivanje zemlje i stvaranja mogućnosti za rad, poticanja razvoja industrije i poljoprivrede, kontrole uvoza i poticanje izvoza (Isto, str. 89-90).

⁴⁷ Dujšin, Kameralizam – politička doktrina, str. 77-100; Stjenko Vranjican, Doprinos Nikole Škrleca Lomničkog ekonomskoj modernizaciji i razvoju Hrvatske u 18. vijeku, u: Nikola Škrlec, sv. 3, Zagreb 2001., str. 153-184; Lunaček, Hrvatski kameralist, str. 454-459.

⁴⁸ Vranjican, Znanstveni projekt, str. 14.

⁴⁹ Isto, str. 13-18.

naporan način života (...) Hrvati i Slovenci čine se skloniji zemljoradnji (...) Nijemci ne zaziru od zemljoradnje, no skloniji su zanatima i trgovinom. Rašani, Armenci i Židovi preferiraju trgovinu. Vlasima se mili lijenost i zločini koji su njezina redovita pratnja, pa i zemljoradnjom se bave troma i, tako rekuć, protiv svoje volje; ostale djelatnosti preziru. Od ovih još su ljeniji Cigani; osim malih kovačkih radova ne bave se ničim (...).⁵⁰ U ovom dijelu teksta vidljiva je Škrlecova kritičnost prema Romima, koje smatra najljenijim dijelom stanovništva Ugarske. Također, zanimljivo je kako Škrlec spominje da se Romi bave kovačkim poslovima, vjerojatno misleći na sitnije kovačke radove poput izrade lonaca i kotlova. Ne treba smetnuti s uma da su Romi upravo putem kovačkog obrta uspijevali zadovoljavati potrebe domicilnog stanovništva. Neobično je da Škrlec ne spominje tradicionalna romska zanimanja poput trgovine konjima ili zabavništvo (sviranje, proricanje sudbine i sl.). Ovakva Škrlecova kritičnost prema Romima i njihovoj radišnosti odraz je Škrlecova vremena, u kojemu su Romi većinom bili nomadi i smatrani besposličarima.

Škrlec je spis *Descriptio* vjerojatno napisao za vrijeme zasjedanja Ugarskog sabora (1791.), kada je Trgovinskom odboru, čiji je on bio član, povjerena "... dužnost da izradi nacrt glede unapređenja javnog gospodarstva (...) izradi nacrt glede osnivanja javne blagajne (...) da izradi potpuni sustav promicanja trgovine s Ugarskom s tom svrhom, da se on donese na zasjedanju Zajedničkog sabora koje će se održati iduće 1792. godine (...)."⁵¹ Pretpostavlja se da je kraće izdanje ovoga spisa izdano za vrijeme Škrlecovog života (do 1799.), dok je drugo izdanje u cjelovitom obliku izdano 1802. u Požunu. Izdano je i treće izdanje u Požunu, no niti u ovom nije naznačena godina.⁵² Ovaj spis sadrži iscrpan opis općeg i gospodarskog položaja Ugarske sa zemljopisnim i etnografskim prikazima. Škrlec u njemu ističe potrebu poticanja izvoza, izgradnju prometnica, razvoja trgovine, industrije i obrta te usklađenost proizvodnje i potrošnje s rastom stanovništva.⁵³

U spisu *Descriptio* je uz opis tadašnjeg ekonomskog stanja Ugarske donesen i veliki broj prijedloga, od kojih se jedan dio odnosi na Rome. Članak "O stanju uzdržavanja" ("De alimentacione statu") sa stavicama 87. i 88. odnosi se na Rome. No, radi boljeg razumijevanja Škrlecovih opisa i prijedloga o Romima potrebno je objasniti stavak 86. "Zakonodavstvo treba usmjeriti svaki sloj žitelja na stalni izvor uzdržavanja". U tom stavku stoji kako "... različitost slučajeva što upravljaju ljudskim životom ne dopušta doduše da svaki žitelj ima uvijek stalni i određeni izvor uzdržavanja. Ipak se zakonodavstvo mora pobrinuti da cijeli slojevi građana ne bi ostali bez ikakva, ili imali tek neznatni izvor uzdržavanja. Kako, naime, nestalni izvor uzdržavanja često puta obično zataji, taj se sloj građana mora tada okrenuti krađi,

⁵⁰ *Status actualis*, str. 435.

⁵¹ *Descriptio*, str. 43.

⁵² Lunaček, Hrvatski kameralist, str. 445; Pál Berényi, Djela baruna Nikole Škrleca, u: *Nikola Škrlec*, sv. 2, str. 669, 682.

⁵³ Berényi, Djela baruna Nikole, str. 676-681.

pljački, lihvi i ostalim nedjelima što škode javnom dobru, da bi mogao uzdržavati život, a poglavarstva zatim ta zla tim teže suzbijaju, što ih ne čini samo nekolicina opakih, nego cijeli sloj građana; a taj sloj ljudi nije na to nagnala samo izopačenost duha, nego i silovita nužda za uzdržavanjem života (...).⁵⁴ Škrlec je ovim člankom istaknuo zadaću zakonodavstva (države) da svojim odredbama omoguću svakom građaninu stalan prihod (posao), kako bi se spriječili njihovi prijestupi, poput krađa, pljačke i lihve. Upravo je nerješavanje problema romskog kriminaliteta, poput krađe konja ili otmice djece, bio "okidač" u nekim europskim državama, poput Poljske, za pogrom ovog stanovništva. Stoga je Škrlec u pravu kada povezuje problem kriminaliteta s nezaposlenošću (romskog) stanovništva. Škrlec svrstava Rome u dio stanovnika Ugarske koji su bez stalnog izvora prihoda te u stavku 87, naslovljenom "Glede toga mora se pobrinuti za Židove" piše kako "... osim manjih obrtničkih poslova, cigani žive ili od muzike po sajmovima, ili se uzdržavaju krađom različitih stvari, a prvenstveno konja (...)."⁵⁵ Zatim u sljedećem stavku, naslovljenom "Kao i za Cigane", piše da "... blage uspomene carica i kraljica Marija Terezija krenula je, što se cigana tiče, malo djelotvornijim putem; prema njezinim, naime, uredbama taj je narod bio udaljen, ili povraćen na stalni izvor uzdržavanja. No budući da te naredbe još nisu prešle u zakon, a u međuvremenu je popustila i marljivost poglavarstva, veliki dio tog naroda opet je upao u prijašnje stanje besposličarenja i naviku krađe. Da bi i tom zlu stalo na put, izgleda da ne preostaje ništa drugo, nego one uredbe pretopiti u zakon i obvezati podređena poglavarstva da ih potpuno primjenjuju (...)."⁵⁶ Škrlec ovdje ističe kako je namjera terezijanskih reformi bila stalno zapošljavanje Roma, no one su bile neuspješne jer nisu bile oblikovane u poseban zakon, niti su bile dosljedno provođene. Zbog tih razloga predlaže njihovo zakonsko oblikovanje i strogo provođenje kako bi se priječilo besposličarenje i kriminalitet Roma. Slično se događalo u Portugalu, gdje su vlasti od 16. st. nastojale upravo besposličare "socijalno stigmatizirati", te zakonskim propisima i birokratskim nadzorom regulirati njihov položaj i prisiliti na zapošljavanje, ili ih oštro sankcionirati.⁵⁷ Zanimljivo je kako Škrlec, osim u Romima, vidi u Židovima i Vlasima dio stanovništva tadašnje Ugarske koji zbog nedostatka stalnog prihoda čine razne kriminalne radnje. Tako u stavku 87. navodi da se Židovi uzdržavaju lihvom, sitnom trgovinom i zakupom, dok Vlahe smatra surovim, tvrdoglavim prirodno skloni besposličarenju.⁵⁸ Ne treba zaboraviti kako slično piše u *Status actualis*, gdje navodi kako su Vlasi skloniji zločinima "... koji su njezina redovna pratnja (...)."⁵⁹ Zanimljiv je i stavak 91. "Besposličarima treba pružiti

⁵⁴ Erceg, Popis spisa visokog, str. 111.

⁵⁵ Na ist. mj.

⁵⁶ Na ist. mj.

⁵⁷ Laurinda Abreu, Beggars, Vagrants and Romanies. Repression and Persecution in Portuguese Society (14th-18th Centuries), *Hygiea Internationalis: An Interdisciplinary Journal for the History of Public Health*, god. 6, br. 1, Linköping 2007., str. 43-51.

⁵⁸ Erceg, Popis spisa visokog, str. 113.

⁵⁹ *Status actualis*, str. 435.

priliku za posao i zaradu", u kojem stoji kako "... inače, zakonodavstvo preuzima brigu da pronade izvor uzdržavanja ne samo čitavim slojevima građana, nego i pojedinim ljudima, iskorjenjuje prosjačenje, besposličare primorava na rad; domaćim pak građanima, koji su privremeno bez posla, treba pružiti posao kojim mogu uzdržavati život. Sve to mogu postići u valjano opremljenoj javnoj radionici i ustanovi siromaha koju je uveo blagopokojni car i kralj i koja je sada pomalo počela propadati. No njihovo je uređenje povjereno javno – političkom Odboru (...)"⁶⁰ U Škrlecovo se vrijeme jedan dio Roma uzdržavao i prosjačenjem, a znatan dio njih bio je nezaposlen i, u skladu s tadašnjom negativnom percepcijom, besposličario. Iz tih razloga se, vjerojatno, i na Rome odnosio ovaj stavak o smještaju u radionice (domove za rad). Škrlec će svoje prijedloge o uređenju položaja Roma proširiti i nadopuniti u spisu *Projectum*, što ukazuje na kontinuitet njegova bavljenja ovom problematikom.

Škrlec je ubrzo nakon pisanja *Descriptio* napisao spis *Projectum*.⁶¹ Potrebno je naglasiti kako neki znanstvenici napominju da su u pisanju ovog spisa sudjelovali drugi članovi Visokog kraljevskog odbora za trgovačka pitanja. No, i taj dio znanstvenika slaže se kako je većim djelom autor toga spisa bio Škrlec.⁶² Zanimljivo je kako je ovaj spis tiskan 1826. u Požunu, i to u vrijeme zahtjeva mađarskih političara za odvajanjem Ugarske od Austrije.⁶³ *Projectum* se sastoji od 41 zakonskog prijedloga sa 161 stavkom, pomoću kojih se teži unapređenju gospodarstva Ugarske, posebice u poljoprivredi, obrtu, trgovini, industriji, prometu te je njime istaknuta potreba reformiranja trgovinske i fiskalne politike.⁶⁴ Također, istaknuo bih kako je spis strukturiran tako da je na početku naveden prijedlog, koji je zatim popraćen njegovim objašnjenjem. Između ostalog, Škrlec u spisu predlaže smanjeno porezno opterećenje za nova poljoprivredna naselja, školovanje djece želira za zanate, davanje poticaja (premija) za sadnju određenih poljoprivrednih kultura (npr. duhana), poticanje razvoja industrije, ograničenje obrtničkih cehova, provođenje načela slobodne trgovine, regulaciju carina i izvozne politike te poboljšanje kopnenog i riječnog prijevoza. Napomenuo bih kako je spis *Descriptio* poslužio Škrlecu kao temelj za sastavljanje *Projectuma*, iako u njemu nisu navedeni svi Škrlecovi prijedlozi iz prethodnog spisa, npr. stavak 91 o osnivanju radionica za prosjake, besposličare i nezaposlene.⁶⁵

Škrlec je naslovio drugi članak "Dovođenje Židova i Cigana u stanje stalnog izvora prihoda", a pritom se stavci 7 do 10 odnose samo na Rome. U stavku 7 stoji da "... također, svaki Ciganin mora prihvatiti podložnost nečijoj zemaljskoj vlasti, ili stupiti u neku profesiju, a u oba slučaja pribaviti nužne isprave. Koji ih ne bude

⁶⁰ Erceg, Popis spisa visokog, str. 113.

⁶¹ Lunaček navodi kao je ovaj spis bio "dovršen najkasnije 1793., štampan tek 1826." (Hrvatski kameralist, str. 446).

⁶² Berényi, Djela baruna Nikole, str. 682; Lunaček, Hrvatski kameralist, str. 445-446.

⁶³ Istaknuo bih kako Berényi piše kako je ovaj Škrlecov spis bio "jedini otisnut i razaslan svim županijama", no on pritom ne navodi točnu godinu tiskanja (Djela baruna Nikole, str. 669).

⁶⁴ Lunaček, Hrvatski kameralist, str. 453.

⁶⁵ Berényi, Djela baruna Nikole, str. 682; Lunaček, Hrvatski kameralist, str. 453.

imao, neka kao skitnica bude udaljen iz kraljevstva (...)”.⁶⁶ U ovom stavku jasno je predložena namjera kontrole Roma kroz izdavanje isprava i zapošljavanje uz prijetnju njihovog izгона iz države kao skitnica. U nastavku slijedi “Obrazloženje” u kojem piše kako “... Cigani još manje od Židova imaju stalan izvor prihoda, i zato se izdržavaju najčešće krađama, osobito krađama konja. Političkim je rješenjima, koji su radi iskorjenjivanja Cigana donesena pod prejasnom Marijom Terezijom, njihov broj bio znatno smanjen; ali među rješenjima osobito je bilo važno da se djeca oduzimaju roditeljima, što se, smatra odbor, ne smije ovjeriti javnim zakonom. Pošto je pod prejasnim Josipom II. olabavljena rigoroznost provođenja ovih rješenja, broj je Cigana iznova narastao. Ne odredi li se javnim zakonom neki lijek, oni će iznova preplaviti Ugarsku, osobito jer – zbog nedostatka zakona – ni prije nisu na isti način bili tretirani u svim županijama. Ovaj odbor ponizno je procijenio primjenu sredstava *udaljavanja* onih koji bi odbili prihvatiti stalan način izdržavanja još opravdanimom u vezi s Ciganima; nego u vezi s Židovima (...)”.⁶⁷ I u ovom spisu Škrlec jasno povezuje nezaposlenost s romskim kriminalitetom. Zatim je u ovom članku neposredno kritizirao neuspjeh terezijanskih i jozefinskih odredbi o Romima, posebice onih vezanih uz oduzimanje romske djece. Ova mjera, posljednja koju je Marija Terezija donijela u vezi Roma, tek je kratkotrajno imala “uspjeha” u smanjenju njihova broja. Ubrzo nakon prestanka pomnije kontrole vlasti u provođenju navedene mjere, uslijed nove politike vlasti Josipa II., broj Roma naglo se povećao. Zasigurno su Romi, imajući na umu ograničenja u represivnim kontrolnim mehanizmima habsburških vlasti, znali „prikriti” i u određenom (slobodnijem) trenutku “otkriti” svoj etnički identitet. Imajući navedeno na umu, Škrlec se usprotivio oduzimanju romske djece kao prividnom (asimilacijskom) rješenju, te je predložio mjeru udaljavanja onih Roma koji bi se odupirali državnim mjerama u njihovom zapošljavanju. No, ovaj prijedlog dijelom je ostao nedorečen, posebice u dijelu preciznijeg određivanja hoće li se i na koji način “buntovne” Rome izbacivati van pokrajinskih, ili van državnih granica. Škrlec nastavlja s prijedlozima u reguliranju romskog položaja u stavku 8, gdje navodi da “... Cigane, baš kao i Židove, moraju na naukovanje primiti svi cehovi, a osobito tesarski; čini se da su Cigani sami od sebe skloni ovom zanatu. Jedino bavljenje muzikom neka se Ciganima ne računa kao stalan način izdržavanja (...)”, a pritom u “Obrazloženju” stoji da “... prvom će se dijelu članka stara predrasuda suprotstaviti još više nego u vezi s Židovima. Ali u javnom je interesu da se ta predrasuda, u svijetlu doba u kojem živimo, iskorijeni. Drugi je dio članka oblikovan zato što bavljenje muzikom očito pruža mnogim Romima priliku da se odaju skitničkom životu i pritom čine velik broj krađa. Stoga je pravično da se muzikom smiju baviti na *praznike*, ili, ako bi ih zvale zemaljske vlasti, i u druge dane; ali čini se nužnim i da osim ove profesije budu obvezni baviti se još nekom drugom, koja bi im onemogućila skitnju, i postala im sigurno sredstvo izdržavanja tijekom radnih dana

⁶⁶ *Projectum*, str. 101.

⁶⁷ Na ist. mj.

(...)”.⁶⁸ Ovaj dio prijedloga potrebno je promatrati u kontekstu Škrlecovog nastojanja da se postupno liberalizira gospodarstvo kroz liberalizaciju cehova. U njega je, kako vidimo, uklopio i ulazak Roma u cehove.⁶⁹ Škrlec u ovom članku ističe prijedlog o cehovskom obrazovanju Roma kojim bi im se omogućio stalan prihod (posao) i time spriječio njihov nomadski način života i mogućnosti vršenja kriminalnih djela. Pitanje cehovskog obrazovanja Roma pokriveno je dvjema terezijanskim odredbama iz 1761. i 1773. godine. Istodobno, Škrlec se zalaže za ograničavanje romskog zanimanja svirača na povremeni (vjerojatno “honorarni”) posao, čime je ublažena odredba o strogoj zabrani ovog zanimanja propisana jozefinskom odredbom iz 1783. godine. Može se zaključiti kako je Škrlec ovim člankom slijedio već postojeću zakonsku regulativu te ju je nadopunio, vjerojatno imajući na umu teškoće u potpunoj zabrani romskog sviranja kao jednog od njihovih raširenijih tradicionalnih zanimanja.⁷⁰ Škrlec u stavku 9 navodi kako “... nijednom Ciganinu, osim ako se nije opredijelio za poljoprivredu, neka ne bude dozvoljeno posjedovanje konja, a još manje promet konjima. Zato, ako bi kod Cigana bio pronađen konj, neka ga oduzme lokalna jurisdikcija. Ujedno Ciganin neka odmah bude prisiljen da se izjasni odakle je konja dobio. Ako bude u stanju dokazati da ga je kupio, konj neka se proda, a novac neka se doznači Ciganinu; u suprotnom neka se Ciganin zadrži kao sumnjiv zbog krađe, neka se objavi opis konja, i neka se istragom pronađe vlasnik konja (...)”, dok u “Obrazloženju” stoji da “... Odboru se čini da ovo rješenje zahtjeva prirodna sklonost Cigana krađama konja (...)”.⁷¹ U posljednjem stavku 10 proširuje se odredba o držanju konja iz prethodnog stavka te se navodi kako “... također, prvoj generaciji Cigana koji se opredijele za poljoprivredu neka bude dozvoljeno posjedovanje konja, ali neka im se zabrani promet konjima, osim po pisanoj dozvoli vlasti. Međutim, njihovim nasljednicima, osima ako ne padnu pod sumnju zbog kakve krađe, neka se ostavi dozvola za slobodno trgovanje konjima (...)”.⁷² U “Obrazloženju” ovog stavka se navodi da “... Cigani, odgojeni prema uobičajenom načinu života svog naroda, tako su skloni krađi konja, da nije sigurno vjerovati čak ni prvoj generaciji onih koji odaberu poljoprivredu. Njihovi potomci, ako budu odgojeni u prilikama zemljoradničkog života i rada, najčešće su već imuni na tu sklonost. I zato se činilo da treba uvesti ovu razliku (...)”.⁷³

⁶⁸ Na ist. mj.

⁶⁹ Vranjican, Doprinos Nikole Škrleca, str. 174.

⁷⁰ Anna G. Piotrowska ukratko je analizirala položaj romskih svirača na području nekih europskih zemlja, uključujući Ugarsku, u 18. stoljeću. Između ostalo, ona je istaknula poseban socijalni položaj ugarskih romskih svirača, koji su, od tada posebice, činili sastavni dio tamošnje glazbene kulture. Upravo su ovi romski svirači imali utjecaja na mađarske, ruske i austrijske glazbenike u 19. st. te bili dio pozitivne percepciju o Romima, koja se pojavila u književnosti i znanosti nekih europskih država od druge polovice 18. stoljeća (Saved by their, str. 212-214).

⁷¹ *Projectum*, str. 103.

⁷² Na ist. mj.

⁷³ Na ist. mj.

Škrlecovi prijedlozi u ovim člancima slični su terezijanskoj odredbi iz 1758. i jozefinskoj iz 1783., koje Romima zabranjuju posjedovanje konja i kola. Imajući na umu autorovu namjeru da se potpuno spriječi romski nomadizam i s njim povezan kriminalitet, predloženo je ograničavanje u posjedovanju i trgovini konjima. I u ovom slučaju posebno je naglašena potreba da se Rome prisili na sjedilački način života i s njim povezanu poljoprivrednu djelatnost. Kada Škrlec govori o “uobičajenoj” sklonosti Roma u krađi konja, on progovara u kontekstu svog vremena i izrazi te negativne predrasude (percepcije) Roma kao “okorjelih” kradljivaca konja.⁷⁴ Zbog takve razine predrasuda prema Romima on ističe kako tek njihovi potomci, ukoliko budu dobro odgojeni, neće biti “skloni” krađama.

Škrlec se u spisima *Status actualis*, *Descriptio* i *Projectum* osvrnuo na položaj Roma u Ugarskoj, i pritom nudio konkretne prijedloge kojim se namjeravao promijeniti njihov dotadašnji način života. Potrebno je imati na umu kako su Škrlecovi prijedlozi temeljeni na tada suvremenim načelima kamentalizma o povećanju bogatstva naroda kroz maksimalno “ekonomsko iskorištavanje” svakog pojedinaca, a među njima i romskog stanovništva. Glavni ciljevi njegovih prijedloga bili su usmjereni na preciznije i konkretnije reguliranje položaja Roma u državi, sprečavanje njihova besposličarenja, nomadstva i s time povezanog kriminaliteta (poput krađa konja). On je nastojao konkretnim prijedlozima omogućiti sedentarizaciju Roma koji bi se bavili poljoprivredom, ili nekim obrtničkim zanimanjima, ograničavajući (suzbiti) sve moguće poteškoće u dolasku do tog cilja, poput nekih romskih zanimanja (npr. sviranja i trgovanja konjima). Škrlec je u predlaganju mjera imao na umu tadašnji položaj Roma i neuspješnost državnih i lokalnih vlasti (“popustila njihova marljivost u provođenju mjera”) u nastojanju reguliranja njihovog položaja. Zbog toga nudi konkretnija rješenja, poput “udaljavanja” onih Roma koji se neće prilagoditi njegovim prijedlozima, umjesto kratkotrajne asimilacijske mjere (nasilnog) oduzimanja romske djece iz njihovih obitelji. Kako bi se to ostvarilo potrebno je angažirati i nadzirati državne i lokalne vlasti, “obnoviti” djelovanje nekih institucija (npr. javnih radionica) i integrirati ih u postojeće institucije (npr. cehovske organizacije). Ukoliko bi se proveli Škrlecovi prijedlozi, Romi više ne bi bili “najljeniji” pripadnici Habsburškog carstva, već bi bili integrirani u njihov ekonomski život kao zemljoradnici i obrtnici s poreznim i drugim državnim obvezama. Koliko je vidljivo iz Škrlecovih prijedloga, on ne predlaže asimilaciji, niti istrebljenje, Roma, već se zalaže za pomnije reguliranje njihovog položaja s propisanim obvezama.

⁷⁴ Potrebno je podsjetiti kako je Hajnoci 1787. u *Izveštaju o stanju Srijemske županije* istaknuo kao Romi u vukovarskom kotaru vrše česte krađa konja zbog čega je on zabranio općinskim vlastima primanje novih romskih porodica bez ispravnih dokumenta i onima koji, unatoč zabrani, posjeduju konje. Usp. Gavrilović, *Bilješke Josipa Hajnocija*, str. 178-179; Lazanin, *Etničke i konfesionalne*, str. 203. Zanimljivo je istaknuti kako su Romi u 18. st. u Poljskoj većinom bili optuživani kao kradljivci konja (Piotrowska, *Saved by their*, str. 211).

(Ne)uspjeh prijedloga Nikole Škrleca Lomničkog o Romima

Prijedlozi Nikole Škrleca Lomničkog bili su usmjereni kroz ugarske institucije, no niti jedan od tih prijedloga vezanih za Rome nije bio prihvaćen, već je ostao samo "na papiru". On je, vjerojatno, kao jedan od rijetkih državnih (monarhijskih) činovnika nastojao na temelju svog znanja riješiti jedan tako složeni problem. U ranijem dijelu rada obrađen je (ne)uspjeh terezijanskih i jozefinskih reformi položaja Roma, a upravo se u tom kontekstu moraju promatrati Škrlecovi prijedlozi. Navedene reforme odrazile su se samo na sedentrizaciju Roma u Gradišću, dok su u ostalim dijelovima države bile gotovo u potpunosti neuspješne. Josip Matasović u jednom radu o položaju Roma poslije jozefinskih reformi navodi kako "... i sam poduzetni Josip II. popusti, te ih ostavi da žive, kako im krv zapovijeda. Ostadoše dakle pri kraju sela u kućarcima od ćerpića i drva, baveći se kovačijom, glazbom i konjokradnjom, te stojeći svakoj lupeštini na uslugu. Drugi boraviše više po šumama, ili podno mostova, u špiljama i zakucima, odakle su izlijetali na prosjačenje i vraćanje. To im je upopriječio i bilo glavno zanimanje za prehranu. Cigani su znali obijati i pragove plemićkih dvorova, gdje bi s praznovjernom ženskadijom pravili već dobar posao, u koliko ih propuštahu lakajski cerberi (...)"⁷⁵ Položaj Roma i dalje je ostao nedovoljno zakonski reguliran i još lošije provođen. Lokalne vlasti i dalje su izbjegavale provoditi politiku prisilnog naseljavanja Roma, a oni su zbog toga u znatnoj mjeri zadržavali nomadski način života, jezik i običaje. No, jačanjem centralne državne vlasti i znatnim doseljavanjem Roma iz rumunjskih područja sredinom 19. st. habsburške vlasti ponovno će nastojati represivno-asimilacijskim mjerama rješavati ovu problematiku.⁷⁶ Istodobno, sve do polovice 19. st. na prostoru hrvatskih zemalja nije se dogodila značajnija promjena u životu Roma. Na slavonskim područjima zadržavali su se većinom u šumovitim dijelovima, pritom su od drva izrađivali razne predmete za kućanstva, poput žlica, lopata i korita.⁷⁷

⁷⁵ Matasović, Cigani u doba, str. 201.

⁷⁶ Helmut Samer, *Effects of Assimilation-Policy*, dostupno kao: <http://romani.uni-graz.at/rombase/cd/data/hist/modern/data/19-effects.en.pdf> (pristupljeno 25. srpnja 2012.). U 19. st. je u Europi tekao proces stvaranja centraliziranih država – nacija, koje nastoje kvalitetnijim organiziranjem (osnivanjem niza institucija) pomnije kontrolirati cjelokupno stanovništvo, uključujući i ono manjinsko. Na određeni način manjinsko stanovništvo, poput Roma, više se nije moglo "izgubiti" u nedovoljno organiziranim i loše provođenim odredbama državnih i lokalnih vlasti (Panayia, *Outsiders. A History*, str. 10-14, 18).

⁷⁷ Die Zigeuner in Ungarn und Slawonien, *Luna*, br. 50 (14.XII.1850.), str. 200. Zanimljivo je istaknuti kako je jedna od prvih poznatih odredbi o Romima u Hrvatskoj nakon terezijanskih i jozefinskih reformskih odredbi donijela Banska vlada u Zagrebu u lipnju 1851., kada je propisala da se "... ciganske čete, kao i pojedini cigani, makar i putnim listovi providjeni, imaju se u svoja rodna mjesta odpraviti, ako bi se bez stanovite svrhe ili zasluge klatarili (...)" Usp. Milivoj Vežić, *Pomoćnik za javnu upravu: sbirka najvažnijih zakonah i naredbah o javnoj sigurnosti, obćem zdravlju i o narodno-gospodarskoj priglbedbi u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji s pripojenom bivšom hrv.-slav. Krajinom*, sv. 1, Zagreb 1884., str. 93. Više o zakonskoj regulaciji položaja Roma u Hrvatskoj od 19. st. vidi u: Vojak, *Zakonsko reguliranje položaja*, str. 145-162.

Zaključak

Nikola Škrlec se u spisima *Status actualis*, *Descriptio* i *Projectum*, koje je napisao početkom devedesetih godina 18. st., dotaknuo i pitanja položaja Roma. U dvama spisa, *Descriptio* i *Projectum*, predložio je mnogobrojne mjere za unapređenje gospodarskog i političkog položaja Ugarske, dotičući se kroz njih i regulacije položaja romskog stanovništva. Škrlec je u navedenim spisima predlagao da se Romima omogući stalni izvor prihoda, obrazovanje i zapošljavanje u cehovima te bavljenje poljoprivredom. Istodobno, istaknuo je da se kroz omogućavanje stalnog izvora prihoda, kao i sprečavanja nomadskog načina života i običaja, poput skitanja, krađe konja i sviranja, potisnu njihove kriminalne aktivnosti. Škrlec nastoji svojim prijedlozima nadopuniti i ispraviti prethodne terezijanske i jozefinske reformske odredbe o Romima, koje nisu bile uspješno provedene zbog otpora lokalnih vlasti, domicilnog stanovništva i samih Roma. Njegov način rješavanja "ciganskog problema" temeljen je na tada aktualnim kameralističkim gospodarskim nazorima o povezanosti porasta stanovništva i povećanja zapošljavanja s povećanjem bogatstva naroda. Potrebno je naglasiti kako je Škrlec bio jedan od prvih hrvatskih intelektualaca koji se bavio položajem Roma te je time veća šteta što njegovi prijedlozi o rješavanju njihovog položaja nisu bili prihvaćeni. Hrvatske institucije su, poput većine u drugim europskim zemljama, u narednim stoljećima nastojale kroz proces stroge zakonske regulacije suzbiti romski nomadski život i kao takve ih uklopiti u postojeće društvo. Tada nisu pomišljale na njihovo zapošljavanje i obrazovanje, što je Škrlec predlagao već krajem 18. stoljeća.

Danijel Vojak

**From the History of the Roma in the Eighteenth Century: Nicholas Škrlec
Lomnički on the Roma in His Writings *Status actualis*, *Projectum* and
*Descriptio***

Summary

Based on the analysis of historical sources at his disposal in previous scholarship, the author discusses the proposals of Nicholas Škrlec Lomnički concerning the regulation of the position of the Roma population in Hungary. In the second half of the eighteenth century, Mary Therese and Joseph II tried to regulate the position of the Roma in the Habsburg Monarchy by numerous decrees. At the beginning of the 1790s, Škrlec, considering the resistance (and unwillingness) of the authorities, as well as both the non-Roma and the Roma population themselves, concerning any implementation of the reforms of Mary Therese and Joseph II, proposed his propositions connected to the regulation of the position of the Roma in Hungary in his writings *Descriptio* and *Projectum*, while in *Status actualis* he just briefly discussed the professions of the Roma in Hungary. In his writings *Descriptio* and *Projectum*, he proposed that Hungarian (and by that he meant also Croatian) authorities should make accessible to the Roma some permanent sources of income (employment) and access to guilds and bodies dealing with agriculture, and in that manner suppress their nomadic customs (such as wandering around and playing music). In Škrlec's opinion, by means of these measures, which were to be proclaimed as a separate law, Roma criminality would be prevented and the Roma would become part of the population that participated in the increase of national wealth. In the same writings, Škrlec made similar proposals also for the Jews and the Vlachs, emphasising the need for their education and employment. Through such plans, it becomes clear that Škrlec's tendency towards inter-ethnic balance was achieved through a legal proposal for advancing the economy. Also, the foundations of his rethinking on regulating the status of the Roma may be found also in contemporary cameralist economic views about a connection between the increase of the population and increased employment with augmentation of national wealth. It is necessary to stress the point that Škrlec was among the first Croatian intellectuals who actively dealt with any regulation of the position of the Roma minority in Hungary (and Croatia). The Habsburg authorities did not accept his proposals regarding the Roma, and with that an opportunity for their more successful social and economic integration was missed. As for the next more important attempts for regulation of the aforementioned problem, the Habsburg (Austro-Hungarian and Croatian) authorities would try to implement those only in the second half of the nineteenth century, when they would not use the model proposed by Škrlecovim, but would try to assimilate the Roma on the basis of restrictive legal regulation.

Key words: Nicholas Škrlec Lomnički, the Roma, Hungary, Croatia, Mary Therese, Joseph II

